

„A szavak elmenekültek tőlem”

Tisztelt Nagy László,

akkor is áldanám a sorsot, ha csak kortársad lehettem volna.

Mert énnekem te voltál és te maradsz a bizonyosság, hogy alkotó éveid korszakát, az elmúlt harminchárom békeévet is végig lehetett élni töretlen lélekkel, tündöklő tisztességgel. Biológiaiilag tán mindinkább veszendőn, de emberként, költőként a meghasonlás háborúja nélkül.

Mert te nemcsak törvénykeztél fölöttünk, biztál is bennünk. Elhitetted velünk, gyarló kortársaiddal, hogy „mi vagyunk a Himnusz”. Sóvárgásaink évezredes szövevényét törvénné, a törvényt dolgunkká egyszerűsítetted: hazánkka kell tennünk a hazát. A sírodnál, a Himnuszt zokogva erre emlékeztünk.

S valóban, megélhetted magad is, kortársaid milliói végezték a dolgukat. Ki-ki szíve, agya, ereje szerint, ki-ki azon túl, nem rettenve a keselyűktől, a hernyótalpas közönytől, az alattomos gilisztáktól. Ha pedig úgy parancsolta a szükség, nevednek, hitednek rokonai éppúgy szembeszegültek a cellamagány csöndjével, mint a zakatoló mozdonyokkal.

De ne szépítsük a dolgot: voltak, akik megijedtek a derekak roppanásától és elmentek más országba jövevénynek, molynak, fogaskeréknek. És voltak, akik nem mentek el, csak észrevették, hogy ebben az általad áldottnak nevezett mezőben olykor csakugyan „tüzes a föld, a levegő”, az önáltatás árnyai-ban könnyebb szenvedni.

Bennem is támadtak kétségek, pedig hát úgy belenőttem ebbe a harminchárom esztendőbe, mint fába a görcs, mégis repedezik a koponyám. Alkalmas abroncsért éppúgy fordulhattam hozzád, mint Adyhoz, Bartókhoz vagy József Attilához. Mindenféle szétesésre voltak abroncsaid. Azt, hogy az utóbbi években mégiscsak egybemaradtam, neked köszönhetem. Átkozottnál átkozottabb helyzeteimben, amikor már se erőm nem volt, se lehetőségem, mindig magától értetődővé tetted számomra a kibontakozást, vagyis a legteljesebb emberi szolgálatot. Ezért énnekem minden élő költő közül te voltál a Költő.

Látókörödben, mindig érzékeny és mindig szigorú tekinteted sugarában az ámulás változatai ellehetetlenültek. Roppant mértékvoltod szinte kötelességünké tette a szabad és tiszta látást, sarjasztotta és éltette bennünk a megszólalás felelősségét. Én, aki nem vagyok írástudó, inkább képekben látok mint szavakban, mindig szorongtam a közeledben, rátalálok-e az érvényes kifejezésekre, vagy csak rabolom az idődet értelenségeimmel. Ha éreztem, hogy mondataimban lötyögnek a szavak, pattogott a pulzusom. És bár ez a szegény feszített, fáj — mégis mindig fölemelő volt, sohasem nyomasztó. Türelmes jelenléd föltámasztotta bennünk azt a bizonyos József Attila-i komor vágyakozást, hogy olyanok legyünk „mint a többi nyomorult, kikbe e nagy kor beleszorult”... mint amilyen te is voltál. És ehhez a szívet koptató kalandhoz erőt is adtál nekünk. A magadéból — honnan is vetted volna másunnal! Magadat tékozoltad, hogy mi, esendőbbek megmaradjunk. Mi ezt a fenséges tékozlást látva láttuk; nem kértük, de elfogadtuk. Még az sem menthet minket, hogy jajunkban-bajunkban más esélyünk a megmaradásra nemigen volt.

Beszélgéteink alkalmával egy-egy szelíd mosollyal, legutóbb még egy határozott kézmozdulattal is leintettél minket, ha hoglétéd felől érdeklődtünk. De a verseidben, ahol az igazság elhallgatását nem szemérmességnek, hanem véteknak vélted, már évek óta írtál ama rettenetes hétfő hírnökeiről:

*Semmi bajom,
csak más a tekintetem
s néha a szívem fölé
téved kezem.
Nem érdekes.*

Ugyan, ki mert volna szembezállni a te önzetlenségeddel? Irgalmatlan adakozásod láttán még a mindenre vicsorgó ellenfeleidnek is tátva maradt a szájuk. Mi pedig, barátaid, tőled tudtuk, hogy emberség dolgában nem ismeresz kegyelmet, se kíméletet magad iránt.

Évekkel ezelőtt valamit írtam és téged idéztelek:

*Tolakszik a fű, a fű, a fű
tömören a harang szívéig.*

Egy buszmegállóban ácsorogtunk, cseperészett az eső. Váratlanul megkérdezted:

— Te is úgy érzed, Ferenc, hogy tolakszik az a kurva fű?

— Igen.

— Félsz tőle?

— Nem.

— Jól van... Tudod, a halál elvisz mindenkit, de aki fél tőle, azt előbb, még élteben meg is alázza. Az pedig már a vers rovására megy és az nekünk túl nagy luxus. Féljenek a tábornokok, mert azoknak van hadseregük. De nekünk nincs semmink, a mi hatalmunk csak az, hogy nem félünk. Nem akarunk bántani senkit, tehát nem is félünk senkitől. Nem igaz?

Ha ezek után azt merészelted volna mondani nekem, hogy feküdj be valamelyik kórházba strophantin-kúrára, többé szóba sem álltál volna velem. Épp olyan „öntörvényű, konok csillag” voltál, mint ahogyan Bartókot jellemezted.

Magadhoz méltó halált érdemeltél.

Megszakadt a szíved.

Haláloed méltó volt az életedhez.

Bocsáss meg, Laci, de ama hétfő óta ez az egyetlen vigaszom. Ebbe próbálok kapaszkodni, ezt ismételve magamban már-már eszelősen. Engem évek óta hívogatnak a sínek, és most azzal biztatom magam, hogy lám, más-ként is lehet: zakatoljon csak bátran a vérünk, míg az időnk végeztét ki nem érdemeljük!

Látod, biztatom itt magam, mint gebét a gazdája, kopogtatom egymás mellé a sivárabbnál sivárabb betűket, de hiába. Csak az a rettenetes hétfő lüktet bennem, kimondhatatlanul. Immár szorongás és szégyen nélkül keményen érzem, hogy a szavaim alkalmatlanok lettek. Hiába kaparászok köztük, képtelen vagyok érvényes mondatokban megörökíteni, ami történt veled — velünk. Látom, meddő minden erőfeszítés. A szavak elmenekültek tőlem. Lebegnek körülöttem a súlytalanság állapotában, nagy tömegekben átúsznak egymáson, szilánkokká foszlanak, nincs már fölöttük hatalmam. Talán te... Örület, de leírom: talán a te parancsodra engedelmeskednének, hiszen az anyanyelv téged hatalmazott föl, hogy a kifejezhetetlent is kifejezd.

Már megint hajnalodik.

Abbahagyom.

Kedves Laci,

újra este lett, itt ülök ismét az írógépnél és a füzeteimben lapozgatok. Vagy ahogyan te mondanád: az irkáimban. Amolyan hevenyészett naplófélek ezek. Sok minden van bennük, ami veled, velünk kapcsolatos. Különösen az

utóbbi években, közös munkáink terebélyesedésével, ügyeink súlyosbodásával párhuzamosan egyre több... Az első bejegyzés tíz év előttről való:

„Kóvályogtunk Nagy Lacival a gótikus katedrálisok között, baktatunk a latin negyed sikátoraiban, Ady, József Attila útjain. Vállamon magnó. Hallgatjuk a gyimesi keserveket, a mezősegi lassúk zokogását. Indiánokról, csángókról, bretonokról beszélgetünk. A vastag húrok velünk zengenek még a metróban is. Azt mondja Laci: látod, változnak az idők. Vigyázó szemünket még Párizsban sem Párizsra vetjük már. Oda fordulunk, ahol bajok érik az embert. Ahol kellünk. Ahol ég a ház. Lassan olyanok leszünk, mint a kivénhedt tűzoltók, az emlékezetünk kilök magából minden fölösleget. Csak a tüzek ténye marad, meg az oltás...”

...Lapozgatok az időben. Megtalálom, mit jegyeztem föl életem talán legboldogabb napján:

„Micsoda tisztesség ért engem!

Talán a legnagyobb, ami érhetett!

Amikor elkezdtem a filmet, tudtam, hogy az előítéletek elleni háborúban élesek a kések. Az első ütközetben azonban kiderült, a kések nem azért veszedelmesek, mert élesek, hanem mert alattomosak. Mert maga az alattomoság a kés! Hosszú munka elején voltam, a nyilvánosság még nem segíthetett, maradt tehát a szokásos önuralom. Ettől még a vesém vadult meg; föllázdadt és amúgy vesemódra megkínózott és ágyba lapított. Teltek, múltak a hetek. Egy-két régebbi társam, fölmérvén a helyzetemet, megátalkodott konokságomat, s főképp ez utóbbiban visszaeső voltomat — időben arrébsasszézott.

Gondoltam, a születésnapomon megajándékozom magam egy vetítéssel. Meghívtam az orvosszereplőket, néhány szigorú szemű barátot, munkatársat, Csoóri Sanyi, Lugossy Laci mellett a legszigorúbbat is: Nagy Lászlót. Ellenőrizni akartam magam, tőlük kívántam hallani, mit is csináltam eddig, mennyi erő van az anyagban így nyersen, vágatlanul, mennyire vehetem neki a hátamat, merre keresgéljek tovább. Ez volt tegnap, november 21-én.

Ma délután elbotozott hozzám Nagy Laci. Leült az ágyam mellé, irkát vett elő és így szólt:

— Azért jöttem Ferenc, hogy megköszönjem ezt a munkát. Tegnap, a vetítőben egész napon át verejtékeztem a döbbenettől. Éjjel sem tudtam aludni, aggódtam az emberekért. Én az ilyesmit nem tudom kívülről szemlélni. Úgy döntöttem, nem hagylak magadra, részt vállalok a munkából, annyit, amennyit bírok. Elhatároztam, először is interjút készítek veled. Azért hoztam ezt az irkát. Beszélj arról, ami elindított!

Kisimította az irkalapot és rámtekintett.

Néztem Laci fehér haját, inas kezét, az irkalapot. Ekkora alázat látán nemcsak a torkom, a szívem is elszorult. Hallgattam. Arra gondoltam, talán ez marad életem legboldogabb napja. Ősszekötődött a sorsunk. Erőtéljes, megtartó gondom támadt: hogyan lehetek méltó társa Lacinak, a barátának, az embernek! De azt is tudtam, hogy az erre való esélytelen törekedés is életben tart. Csöndesen csak annyit mondtam:

— Köszönöm, Laci.

— Természetes dolgokat nem szokás megköszönni. Kezddjed!

— Hol?

— Az elején.

— Ültünk a balsai Tisza-parton és hallgattuk egy ember drámáját. Hűszesztendei kemény munkával, sok tízezer társához hasonlóan megpróbált ő is hadat üzeni a halálnak. Engem ennek az emberi hadüzenetnek a sorsa, belső természete érdekelt. Valóságos történelemben és valóságos társadalomban gondolkodom, tudnom kellett, hogy még az

ilyen elemi módon emberi vállalkozások is belekerülhetnek az előítéletek csapdáiba. Arra gondoltam, hogy ennek az embernek az ügyét, küzdelmét megpróbálom kimenteni az előítéletek szorításából és megkíséreltem hozzásegíteni az elfogulatlan megítéléshez. Később, majd ha a szakemberek elvégzik a megfelelő tudományos próbákat, ellenőrző kísérleteket, az előítéleteket kiszorítják a tárgyilagos tények — kialakul a film vége. Remélem, a kész filmben benne lesz a teljes igazság, mint harangban a hang.

— A dolgunk tehát: tegyünk meg minden tőlünk telhetőt, hogy a harang megszólalhasson.

— Meglehet, kettőnk ereje is kevés lesz.

— Majd tartjuk egymásban a lelket. Ne feledd, a tank: az igazság, mi gyalogosok csak megyünk utána. Az pedig szentigaz, hogy ma már a pápáknak bele kell nézniök a távcsőbe, mielőtt ítélkeznek. Nem tudok elképzelni épelméjű embert, aki ezzel az érveléssel ellenkezne. Én azt tanácsolom neked, józanul bizakodjunk!”

Sok mindent földézhethetnek ebből a hetvenhatos beszélgetésből, mert a dráma máig befejezetlen, a harang még hallgat. De inkább megállok e néhány bevezető mondatnál és idelapozok a mába.

Azon az elátkozott januári hétfőn ezt írtam az irkámba:

„Reggel nyolc óra tájt csöngött a telefon.

Margit halk hangja:

— Ferenc?

— Igen, Margitka...

— ...Lackó... Most mentek el a mentők, azt mondták..., meghalt... Pedig az előbb még élt...

Reszketek.

Kó van a torkomon.

Hármasával botladozok a lépcsőfokokon.

Rohanok Csoóri Sanyihoz. Az út közepén dideregve kiáltozom a nevét. Sanyi kinéz az ablakon.

— Nagy Laci!!...

Folytatnám, de elfullad a hangom. Sanyi azonnal megérti, mi történt. Látom, amint lehanyatlik az ablak mögött. Belémnyilall, hogy ebbe a hírbe bele lehet pusztulni. Fölvergődök.

Ott támaszkodik Sanyi az ablaknál, roskatagon. Csupa sötét szántás az arca. Nemhogy jártányi, de még annyi erőnk sincs, amennyi a könnyeink megeredéséhez kéne. Letántorgunk egy taxihoz. Néhány perc múlva megérintjük Lacit. Még meleg a keze. Mintha élet volna benne. Segítségért telefonálunk. A válasz könnyörtelenül tárgyilagos. Az árváknál is árvaibbakk lettünk.

Érkeznek a barátok, hozzátartozók. Kiss Ferenc, Tőkei Ferenc, Ágh István, Bella István... Lekuporodunk valamennyien a földre, László és Margit köré. A nagy némaságban önkéntelenül, akár a lélegzetvétel, megered a könnyünk.

A telefon Laci fejénél, a polcon. Szinte folyamatosan berreg. Megismerem Sánta Ferenc, Czine Mihály hangját:

— Igaz?

— Igaz.

Hivatalos helyről aggodalmaskodik egy női hang. Csoóri Sanyi válaszol:

— Nem, asszonyom, nem lett öngyilkos... Egészen biztos... Nagy László nem olyan volt, élni akart... Le is írta... Ha ez magát megnyugtatja, legyen nyugodt... Igen, leírta.

Sanyi súlyosodó homlokát az íróasztalra ereszti. Keze ügyében Sütő

András könyve, föltehetően Laci utolsó olvasmánya. Nézi a címdalt: Engedjétek hozzám jönni a szavakat... a versben bujdosónak... a nyelvén bujdosó...

Ágh Pistáék indulnak a Mamához, Iszkázra.

— Istenem, anyánk ott magában, csak bele ne haljon.

Ezt mondja elmenőben, alig hallhatóan.

Zolnay Palival füstölünk a konyhában. A Rege... sorai zsonganak bennünk.

„Ha a halálban megelőzlek, ne sirass engem anyám”...

Az orvos, kézmosás után, mielőtt föltenné a kalapját, így szól:

— Erre mondják az egyszerű emberek, hogy megszakadt a szíve.

A szürkületben Margit gyertyát gyújt. Csupa bánat és csupa méltóság, ahogyan fogja László kezét.

A szavak ínségében Juli énekel:

„A fényes Nap immár elnyugodott...”

Iszkázról telefonálnak, hogy a Mama délben, a rádióban hallotta a hírt. Ült a sötétedő konyhában a hokedlin és gondolkozott.

Este itthonról hívom Marosvásárhelyt, Sütő Andrással beszélek.

— A családnak és a barátoknak az a kérése, András, hogy te búcsúztasd el Lacit.

— Igen, értem... már el is kezdtem írni... Csak hát... Nagy hó van nálunk... és ahogyan az időt figyelem... jöhet még nagyobb is.

— Várjuk, hogy jöhess.

— Remélem, mehetek...”

Éjszaka van. Ég a szemem, tüzel a homlokom. A füzetem sorai összemossódnak. Nem tudom, mióta ülök így. A nagy csöndbe belecsörömpöl a telefon. Ratkó Jóska hív Nagyállóból.

— Nem bírok aludni...

— Én se...

Hosszan hallgatjuk egymás csöndjét.

Jóska pogány szigorúsággal ennyit mond:

— Meghalt az Isten.

Megint hallgatunk, kiszáradt torokkal.

Idetámolygok ismét a füzetemhez. Próbálok szavakat írni egymás mellé. Jól tudom, kilátástalan, fölösleges, de mi más tehetnék? Nem... nem. Nem az Isten. Ne áltassuk magunkat barátaim!... A helyzet sokkal súlyosabb, mint gondolnánk... Meghalt Nagy László, az ember. Ki a messziről jöttek közül a legmesszebbre jutott. Éppen ő volt az, ki közülünk, Tisza—Duna táji halandók közül leginkább kiérdemelte, hogy embernek neveztessek.

... Emlékszel, Lackó, egyszer járkáltunk az éjszakai hóésésben, s a Regéről meséltél nekem?... Valahogy, így mondtad:

— Tudod, akkoriban éjjel-nappal a versírás feszültségében éltem. Kegyetlen birkózás volt. Mikor elérkeztem az utolsó sorhoz, leírtam, hogy élni akarok, élni... úgy éreztem, az életem végéhez is elérkeztem. Kinyitottam az ablakot, a pléhparkányra könyököltem, néztem a szemközti tűzfalat és vártam a véget. Biztos voltam benne, hogy jön, mert azt az ember megérzi. A szívem verdesett, de én annyira nyugodt voltam, mint még soha. Mert mégiscsak megírtam amit akartam: felkészültem a halálra. Vártam, vártam — de nem jött. Gondoltam, ez már nem az én gondom, az ő dolga...

Bámulok kifelé az ablakon, nézegetem az éjszaka végét. A január még havat hoz.

A bordáim közt úgy vergődik a szívem, mint egy zárlatos mosógép. Pedig én még nem írtam meg, amit akartam. Semmit se csináltam, csak belegondoltam, mi lesz velünk — nélküled. Méghogy velünk... az a legkevesebb... de mi lesz az igazunkkal...

VÁRI ATTILA

Kardvirág koszorú

Nagy László emlékére

*temetni megtanultunk
lefelé tudjuk a járást
TE aki ismered istent
vigy néki rólunk ajánlást*

TADEUSZ NOWAK

László közöttünk

Itt fekszenek előttem Nagy László versei és a nyersfordítások, itt fekszik előttem a válogatás. Sok helyütt a szerző saját kezű megjegyzéseivel, pontosan megjelölve a vers ütemét. Azért, hogy én, aki nem ismerem a magyar nyelvet, nem táncolok csárdást, nem énekelek magyar népdalokat, jobban eligazodjam, hogy a versekben megérezzem a dallamukat, hogy minél szélesebbre táruljanak előttem bennük a képek, hasonlatok és metaforák.

Való igaz, vannak kéne lenni meg süketnek ahhoz, mondtam magamnak, hogy e versekben ne lássuk meg és ne halljuk ki, hogyan nő a fű, szökken kalászbá a búza, virágzik ki a kökényfa, hull a szőlő levele, kelnek föl téli álmukból tetőtől talpig rózsaszínűen ködlő fényben a barackfakertek. Ott, ennek a versnek a csúcsán, mondtam magamnak, ujjal érintvén a verssorokat, miként az ágaskákat, szakadatlan örömteli megszállottságában levelek közt rejtözve madár énekel. Középen pedig a nedves fűben meztláb szalad lefelé, kifulladásra, hajszála tövéig verejtékesen, egy fiatal lány. És mielőtt még egészen megpillanthattam volna, mielőtt meghallottam volna, hogy halkán dúdolgat magában, már fölismertem: László falujából való, és amint alászállt a völgybe, lassan királylánnyá változott, királyné lett. És valamennyi közül a legapróbb versben, amit csak fordítottam Tőle, ebben a bronzba, cizellált költeményben, mint a tébolyultak szöszögik apró igéiket, egyre csak szöszögik, és ott ugrálnak a júliusi fűben, a völgy harangjában a szöcskék.

Am ennél több, jóval több van a versekben a kórházi ágyakról, átizzadt lepedőkről, lázas ajkokról, lesóványodott kezeikről, melyek nem tudják föllemelni az